

Rakennemuutoksia kuvaavia termejä ja kommentteja

Tämä on lyhyt johdatus kulttuurin rakennemuutoksia kuvaaviin termeihin, joita olen kirjoituksissani ottanut käyttöön tai joiden merkityksiä olen täsmentänyt.

Paikalliset eli lokaaliset, delokaaliset ja postlokaaliset kulttuurit.

Termit perustuvat ajatukseen, että yhteisöjen niin kuin yksilönkin kulttuuri on sopeutumista tulevaisuuteen, siihen tulevaisuuden toimintaympäristöön, jonka luo ajalle ominainen hallintatekniikka. Kun vallitseva tekniikka muuttuu totaalisesti, tapahtuu rakennemuutos, jonka edetessä syntyy uusi ympäristö ja uudessa ympäristössä toimiva kokonaan uusi kulttuurijärjestelmä. Vanhat kulttuurirakenteet menettävät merkityksensä, lakkaavat toimimasta ja katoavat. Muutos koskee kaikkia kulttuurialueita, koko elämänmuotoa, myös yhteisöjen valtarakenteita, arvoja, etiikkaa, uskontoja, ideologioita. Sopeutuminen tulevaisuuteen tuo uudet sosiaaliluokat, menestyjät ja häviäjät. Voittajia ovat ne, jotka sopeutuvat nopeimmin.

Paikalliset kulttuurit ovat (olleet) yhteisöjä, jotka loivat paikallisessa ympäristössä toimivia kulttuurisia ratkaisuja. Tyypillisimpiä ovat agraarikylät, niissä ihmislaji on elänyt tuhansia vuosia. Yhteisöjen ympäristötekniikka oli paikallista ja fyysistä, toimeentulo perustui erilaisiin viljelymuotoihin (esim. Suomessa pelto- ja kaskiviljelyyn), jotka toimivat erilaisissa luonnonympäristöissä. Elämänmuoto sopeutui oman ympäristön elinehtoihin, paikalliseen tulevaisuuteen. Paikallinen kulttuuri loi omaehtoinen rakennetun ympäristön, niillä oli oma, kieli tai murre, omat keskinäiset juhlat ja jopa uskonto. Tiiviisti rakennetuille kylille oli tunnusomaista yhteisöllisyys, kulttuurin tehtävänä oli säilyttää kylä harmonisena yhteisönä, joka selvisi yhdessä. Avainrakenteita olivat hyvä naapuruus, lähimmäisyys, vastavuoroinen auttaminen, yhteisvastuu ja käyttäytymisnormit.

Korkea- eli kirjauskonnot: kristinusko, buddhalaisuus, islam syntyivät agraariyhteisöissä ja tukivat yhteisöjen etiikkaa. Näin syntyivät ja säilyivät omavaraiset etniset yhteisökulttuurit, kansallisten kulttuurien perusta.

Delokaaliset (ylipaikalliset) kulttuurit ovat keskitettyjä kansallisia valtiokulttuureita, jotka syntyivät konetekniikan (höyry-, sähkö- ja polttomoottorien) tultua käyttöön. Yhteiskunnan ympäristö siirtyi paikallisten kulttuurien ulkopuolelle, yhteisöjen tuli sopeutua ulkopuolella tuotettuun tekniikkaan, kansainväliseen taloudelliseen ja kulttuuriseen kehitykseen. Konetekniikka teki mahdolliseksi ympäristöstä (esim. koskivoimasta) riippumattomien tuotantolaitosten synnyn, kulttuurin välineiden massatuotannon ja uudet ammattirakenteet. Kulttuuria alkoivat hallita fossiilisten polttoaineiden varassa kulkevat autot, traktorit ja erilaiset koneet. Suuressa rakennemuutoksessa toisen maailmansodan jälkeen ihmisen toimintaympäristöä olivat teollisuuslaitokset, liukuhihnat, autot, kodinkoneet; ympäristö ja tulevaisuus perustui uuteen konetekniikkaan.

Näin syntyi delokaalinen, kansallinen valtiokulttuuri, meritokratia, jonka avainrakenteita ovat hierarkkiset keskitetyt organisaatiot: keskushallitukset, keskusorganisaatiot, keskusliikkeet, keskuskoulut, kulttuurikeskukset. Kulttuurin ideaali oli hyvinvointivaltio, kansalaisyhteisö, joka huolehti kansalaisistaan syntymästä kuolemaan. Valtiokulttuurin voittaja on ollut koulunkäynyt meritokraatti, joka toteutti oman keskitetyn organisaationsa kansainvälisiä kehitystavoitteita.

Postlokaalinen (paikaton) kulttuuri on rajaton ja paikaton digitaalikulttuuri, globaali, universaali kulttuurijärjestelmä, jonka perusrakenteita ovat planetaariset toimintaverkostot, maanosavaltiot ja gigapolit (metropolit). Tulevaisuuden luo digitaalitekniikka: digitaalisatio, automaatio, robotisaatio, tekoäly, maailman yhteiset aivot. Digitaalitekniikka tekee mahdolliseksi maapallonlaajuiset talous-, hallinta- ja tietojärjestelmät, eri alojen globaalit teknosysteemit, jotka ovat ottaneet haltuunsa maailmanlaajuisen toimintaympäristönsä tiedon, tekniikan ja tulevaisuuden.

Maanosavaltiot, gigapolit ja yksi kulttuuri. Sopeutumista tulevaisuuteen ohjaavat ”globaali pääoma”, talouden päämäärä on planetaarinen toimintaympäristö, jossa pääomat, tavarat ja ihmiset liikkuvat rajattomasti kaikkialla maapallolla ja varmaan lähiavaruudessaakin. Kansallisvaltiot ovat

globaalin talouden vastarakenne, globalisaation jarru, jonka kansainvälinen pääoma tulee raivamaan rajattoman kasvun ja kehityksen tieltä.

Ihmiskunta siirtyy yhteiseen digitaaliseen kulttuurijärjestelmään, yhteiseen virtuaalitodellisuuteen. Yhteisöt, sosiaaliset normit ja käyttäytymissäännöt menettävät merkityksensä, tilalle syntyy jatkuvasti kasvava digitaalinen kontrolli, kunnes ympäristö, luonto ja ihminen ovat globaalien teknosysteemien täydellisessä valvonnassa.

Häätavat

Kylähäät ja sukuhäät (Pohjolan häät 1981, Perinneatlas). Kuten monen monta kertaa olen kirjoittanut henkinen ja sosiaalinen kulttuuri syntyy yhteiskunnan teknis-taloudellisesta ympäristöstä, sopeutumisesta tulevaisuuden ehtoihin. Hämeen peltoviljelyalueella kulttuuriympäristönä oli kylä, Karjalan kaskikulttuurin alueella viitekehyksenä oli suku. Ero näkyy mm. häätavoissa.

Sukuhäät ovat rakenteeltaan sukukeskeisten yhteisöjen, kuten kaskikulttuurien häänäytelmä, joka keskittyi morsiamen tai sulhasen siirtymäriittien ympärille. Tyypilliset sukuhäät ovat olleet karjalaiset lauluhäät (itkuhäät), joiden jokaiseen seremoniaan kuului oma vanhamittainen häälaulus. Karjalan vahvasti matriaattisessa kulttuurissa häät itkuvirsineen olivat naisten johtama laulunäytelmä, jossa morsian siirrettiin perheestään, kodistaan, nuoren tytön elämästä ja saatettiin sulhasen suurperheen täysivaltaiseksi jäseneksi. Siirtymäriitit olivat naisten kulttuuriomaisuutta.

Kylähäät ovat (olleet) paikallisten yhteisöjen (agraarikylien) hääjuhla, jossa hääpari johdatettiin kyläläisten läsnä ollessa avioliitossa olevien asemaan ja omaan säätyynsä. Esimerkiksi länsisuomalaisiin kylähäihin kuului alkuaan kylän yhteinen ateria, nuoren parin varustaminen yhteisön jäseneksi (häämaljojen juonti ja häälahjat), hääparin julkinen häävuoteelle vienti (avioliiton alkaminen), 1600-luvulta lähtien kirkollinen vihkiminen ja lopuksi häätanssit. Alkuaan kylähäihin osallistui koko kylä ja hääriiteissä vahvistettiin kyläyhteisön sosiaalisia rakenteita, naapuruutta, keskinäistä auttamista ja yhteistä tulevaisuutta.

Delokaalisen ajan häät muuttuvat valikoituneiden kutsuvieraiden juhliksi tai perheriiteiksi, tulevaisuudessa kenties vain ikätoverien ja ystävien keskinäisiksi ”bileiksi”, jos parisuhteita vielä julkisesti solmitaan. Postlokaalisena kautena kaikki ihmisen sosiaaliset siirtymäriitit syntymästä hautajaisiin tulevat todennäköisesti katoamaan tai siirtyvät Internetiin, virtuaalitodellisuuteen, eikä niillä ole yhteisöllistä merkitystä.

Tanssin rakennemuutokset

Ryhmätanssit. Sosiaalisen tanssin historia alkaa Suomessa 1600-luvun kylähäistä, joissa häämenoja alkoi johtaa hääpelimanni. Ryhmätanssit kuuluvat aikaan, jolloin tanssittiin yhdessä, yhtenä ryhmänä noudattaen samoja tanssiaskelia. Paritanssit ovat tansseja, joissa tanssiparit liikkuvat kahdestaan, erillään muista tanssijoista. (Reciprocity Systems 1969, 210).

Vanhimpiin ryhmätansseihin kuuluu ilmeisesti ns. pitkätanssi, jossa hääväki kulki laulaen, myöhemmin pelimannin johdolla pitkänä jonona ensin häätalossa, sitten ympäri talon ulkorakennuksia lopulta läpi kylän kaikkien talojen. Pitkätanssi oli isojakoa edeltäneiden tiiviiden ryhmäkylien tapa, jolla vahvistettiin kylän kollektiivista elämää, yhteistä olemassaoloa ja tulevaisuutta. 1700-luvulla länsisuomalaisiin kylähäihin tuli monenlaisia ryhmätansseja, joilla vahvistettiin kylän ikäryhmien identiteettiä, kuten naisten ja miesten tai tyttöjen ja poikien ringit, naimattomien ja naimisissa olevien ringit. Ryhmätanssien perinne jatkui, kun ns. seurataanssit (hovitanssit, esim. franseesi) levisivät säätyläisten ja talollisten hääjuhliin, niillä manifestoitui luokkajakoa ja kulttuurista ylemmyyttä, ne olivat sosiaalisia tansseja aikana, jolloin häihin alettiin kutsua häävieraat ja seurustelumuotona sellaista tanssikulttuuria, jonka kirkkokin aikanaan hyväksyi.

Paritanssit (esim. polkka, jenkka, masurkka) yleistyivät 1800-luvulla, osana ”romanttisen rakkauden” tuloa avioliiton solmimiseen. Taustalla oli isonjaon jälkeinen yksityisen maanomistuksen tuoma rakennemuutos, ryhmäkylien häviäminen, maanomistuksen kasaantuminen (talolliskulttuuri), sääty- ja luokkaerot, sosiaalisen liikkuvuuden laajeneminen. Nuoret alkoivat pitää omia tanssitilaisuuksia, kylätansseja ja iltamia. Paritanssit olivat kahden sukupuolen yhteistä tanssia, jossa tärkeää oli tutustua vastakkaiseen sukupuoleen ja löytää seurustelu- ja lopulta avio-

kumppani. Delokaalisen kulttuurin kaudella 1900-luvulla paritanssi on muuttunut yhä enemmän yksilökeskeiseksi parinhakukulttuuriksi.

Yksilötanssi (soolotanssi) 2000-luvulle tultaessa, postlokaalisena kautena, jolloin yhteisöllisyys ja kollektiiviset normitkin ovat kadonneet, tanssiminen on kokonaan yksilöllistynyt, muuttunut jopa ksintanssimiseksi, soolotanssiksi, itsensä näyttämiseksi Internetissä, omaan tunnemaailmaan katoamiseksi. Kun delokaalisena kautena paritanssit olivat keskinäistä huvia, naimattomin nuorten keskuudessa aviopuolison etsimistä, postlokaalisena aikana tanssipaikoista, kuten yökerhosta haetaan yhä useammin omaa viihtymistä ja uutta seksikumppania. Tanssikin palvelee yksilökeskeisyyttä, omaa huvia, itsensä esille tuomista, yksinäisten ihmisten etsiessä toisia yksinäisiä ihmisiä.

Kommentteja muinaisuuden tutkimukseen

Samanismi, tietäjäys ja noituus. (Perinneatlas) **Samanismi** oli metsästäjä-keräilijöiden uskonto, joka hävisi tai muuttui viljelevän kulttuurin alkaessa. **Tietäjä** on ollut alkavien viljely-yhteisöjen ja kaskikulttuurien roolinhaltija, joka riiteillään pystyi turvaamaan kasvun ja torjumaan viljelijän luonnonympäristön uhat ja pitämään yllä sukuyhteisön arvomaailmaa. Noituus on agraaristen kyläyhteisöjen käsite. **Noituus** koettiin antiuskontona, joka uhkasi johtaa yhteisen elämän ja keskinäisen luottamuksen tuhoutumiseen, käytännössä tietäjyyden tai kirjauskontojen, kuten kristinuskon vastavoimien (paholaisen) käyttämistä omien etujen hankkimisen, esim. muita paremman karjaonnan saavuttamiseen.

Väinämöinen, pyyntiveneen johtaja, perämies

Suomalaisessa perinteentutkimuksessa Väinämöisestä on esitetty perinnemytologiaan kuuluvia tulkintoja, joilla ei ole mitään tekemistä aikansa todellisuuden kanssa. Suomen kansan vahoihin runoihin kootut Väinämöisrunot olivat Karjalassa miesten lauluja, joita taustatietojen mukaan pyyntimiehet lauloivat valvoessaan öitä kevätkalassa. Väinämöinen oli erämiesten sankari, pyyntiveneen johtaja, joka tunsu kaukopyytäjiä ja turkismetsästäjiä venereitit, metsästysmaat ja kalastuspaikat, koko sen ympäristön, jossa erämiehet ja turkismetsästäjät liikkuvat. Pyyntiveneen tai venekunnan johtaja oli aikansa tärkein henkilö, tärkeämpi kuin samaani. (Perinneatlas)

Turkiskaupan huippuaikoina lähes asumatonta Itä-Suomea kiertelivät mm. Novgorodin karjalaiset ja virolaiset ammattimetsästäjät. Novgorod oli Euroopan turkiskaupan keskus, jonka taloudellinen valta mureni, kun Skandinavian ja Siperian turkiseläimet oli metsästetty loppuun. Turkisten metsästys oli aikoinaan suurimittaista luonnonvarojen hyötykäyttöä, sitä on verrattu jopa öljyteollisuuteen.

Voimme kuvitella, kuinka esimerkiksi Viron Väinäjoelta lähteneiden venekuntien oli ylitettävä Suomenlahti, löydettävä jokireitit Päijänteelle ja siitä eteenpäin aina Pohjanmaalle asti. Suomenlahti oli tuolloin kantasuomalaisten sisämeri. Veneen perämiehen oli tunnettava Suomenlahden rannikon sokkeloiset saaristot, löydettävä sisämaahan johtavat jokireitit, muistettava turvalliset väylät ja kosket, jotka takaisin tultaessa olivat vaarallisia ja saattoivat tuhota venekunnan saaliineen. Satelliittipaikannuksen kaudella ei useinkaan ajatella, kuinka paljon ympäristötietoa tarvitaan, jos halutaan purjehtia Suomenlahdella tai suurilla sisäjärvillä ilman karttaa ja kompassia.

Väitöskirjassaan Klemetti Näkkäläjärvi on tarkastellut, kuinka vanhojen poromiesten hyvä ympäristömuisti on syntynyt. Lapin poromiehet tallensivat muistiinsa kulkureittien horisontteja, suunnistivat ympäristössä näkyvien tunturien ja muiden esille nousevien kiinnekohtien mukaan, kokosivat tietopankkiinsa maisemia ja erikoisia luonnon muodostelmia. Sama taito on täytynyt olla myös pyyntikuntien johtajilla, metsäisillä ja saaristoisilla järvillä reittien tunnistaminen on kuitenkin ollut vaikeampaa kuin tuntureilla.

Pitkillä veneretkillä viikinkien ja muiden erä- ja kauppamiesten, kaikkien veneellä soutavien oli tapana laulaa. Perämiehellä on ollut myös soitin, kannel tai muu kielisoitin, jolla hän säesti laulua ja ylläpiti tasaista soudun rytmiä, vanha runomitta (trokee) oli soutamisen runojalka. Esilaulajana ja säestäjänä veneenjohtaja joutui muistamaan lukuisia lauluja, luomaan uusia säkeitä ja tekemään kokonaan uusia lauluja, välittämään eränkäynnin kulttuuria uusille sukupolville. Venekuntien laulajina suuret pyyntijohtajat ovat itsekin saaneet laulujen rooleja ja muuttuneet sankarihahmoiksi.

Erämiesten johtajaan verrattuna samaani oli viihdetaiteilija, joka näytöksissään kuvasi kuulijoilleen sielunmatkoja, kertoi tuonpuoleisen maailman seikkailuja, saalistus- ja takaa-ajolauluja, joissa näytelmän toimijat selvisivät vaihtamalla alituisesti sielunsa olomuotoa. Samaanikertomusten näyttämönä oli tuonpuoleisuus, sielujen maailma tai tähtitaivas, ei se arki, jossa metsästäjä-keräilijät tai ammattimetsästäjät elivät.

Kalliopiirokset. Aikansa todellisuudessa esimerkiksi kalliopiirokset ovat kuuluneet eränkävijöiden kulttuuriin, pikemminkin initiaatoriihteihin kuin samaanien maailmankuviin. Metsästäjä-keräilijöiden yhteisöissä kalliopiiroksia on yleensä tehty pyhille paikoille, joissa nuoret pojat initioitiin aikuisiksi ja heille opetettiin aikuisena selviämisen tietoutta, Suomessa metsästystaitoa, pyyntiretkien perinnettä, käyttäytymisnormeja ja seksuaalitietoutta; pyyntiin lähteneisiin metsästäjiin on kaikkialla kohdistunut erilaisia kieltoja ja seksinormeja. Myös kivikaudella siirtymäriitit ovat olleet välttämättömiä, niillä vahvistettu nuorten ”osaaminen” ennen kuin heidät on liitetty täysvaltaisiksi yhteisön jäseniksi, Suomessa eränkävijöiden joukkoon.

Kommentteja kivikauden kulttuurin tulkintoihin. Suomen metsästäjä-keräilijöiden ja rautakauden viljelykylien historiassa on yhä Aarno Karimon kansallisromanttista perintöä, kuten esimerkiksi kuvitelmat linnavuorista sotien näyttämöinä, pakopaikkoina tai vartiopaikkoina, joilla vihollisen lähestyessä poltettiin merkkitulua. Minkä vihollisen? Todellisia sodankäynnin merkkejä ei linnavuorista ole tietääkseni löytynyt, eikä muistitietoakaan.

Linnavuoret. Ketkä linnavuoria aikansa oloissa tarvitsivat? Esimerkiksi Päijänteen rantojen linnavuoret tuskin olivat paikallisten asukkaiden pakopaikkoja, pakoon on menty pikemminkin kauas korpeen kuin näkyville paikoille. Linnavuoret ovat todennäköisesti olleet Novgorodin karjalaisten eränkävijöiden ”tukikohtia”, saaliiden käsittely- ja varastopaikkoja, ja lepopaikkoja, jonne ympäristössä kiertelevät metsästäjät tulivat pyyntimatkojen välillä tapaamaan toisiaan; yhteisessä varastossa saaliit olivat myös paremmin turvassa paikallisten asukkaiden varasteluilta. Ne olivat horisontissa näkyviä kokoontumispaikkoja, jotka oli helppo löytää niin metsästäjien kuin turkisten ostajienkin. Hämeen asuttujen alueiden linnavuoret ovat ilmeisesti olleet turkisten, kuivatun kalan ja muiden pyyntituotteiden myyntipaikkoja, aikansa kauppakeskuksia, joiden sijainti oli helppo neuvoa Euroopasta tulleille kauppamiehille ja turkisten ostajille.

Pettuvelli. Todellisuudelle vierasta on ollut myös käsitys *pettuleivästä*. Pohjoisten kansojen ja esim. karjalaisten turkismetsästäjien talvinen perusruoka on ollut pettuvelli. Talvisissa erämaissa pettu eli männyn nila on ollut terveydelle välttämätön ”vihannes”, sitä oli lähes ympäri vuoden saatavissa, eväsruekana se oli hyvin säilyvää ja kevyt kuljettaa mukana. Pettu teki mahdolliseksi ympärivuotisen liikkumisen Suomen erämaissa.

Pettua ei ole syöty leipänä vaan keittona. Pettuvelliä valmistettaessa pata pantiin täyteen kalaa tai lihaa ja pettua, ja keitettiin kypsäksi. Karjalaisilla metsästäjillä on ollut tapana keittää päivällä pyydetyistä oravista keitto, aikoinaan varmaankin pettuvelli. Pohjoisten erämaiden kansat, esimerkiksi saamelaiset ovat pitäneet pettuvelliä vahvana ja hyvänä ruokana, vielä 1800-luvulla ja myöhemminkin saamelaiset halusivat syödä pettuvelliä ainakin viikoittain, vaikka heillä oli ympärillään satojen porojen tokat. Pettuleipä on ollut paikallaan pysyvän viljelykulttuurin ns. hätäruoka, leipomiseen huonosti sopiva, halveksittu viljan korvike.